

Kutatások a tizenhárom hazai nemzetiségről – magyar nyelven

Hetedik válogatás a nemzetiségek néprajzi köteteiből – 2014.

A Magyar Néprajzi Társaság több évtizede – 1975 óta – jelentet meg nemzetiségi néprajzi tanulmányköteteket e hazai közösségek anyanyelvén és/vagy magyarul. Rangos publikációs lehetőséget biztosítva ezzel a nemzetiségi tudományos kutatóműhelyek számára. E kötetek között vannak azok a válogatások is, amelyek a többségi magyar olvasók számára készültek magyar fordításban. Napjainkban jelent meg szintén a Magyar Néprajzi Társaság kiadványaként a hetedik ilyen válogatás, amely a nemzetiségek tárgyi és szellemi néprajzáról szóló írások mellett más, rokon szaktudományok területéről is közöl írásokat. A kiadvány szerkesztője Székely András Bertalan, aki egyébként 2011-től sorozat-főszerkesztőként jegyzi *A magyarországi nemzetiségek néprajza* című tanulmánykötet-sorozatát. A fülszöveg felsorolja a korábbi hat válogatás köteteit, s azok szerkesztőit: az 1996. évi kötetet Kiss Mária, az 1998., a 2000. évi 25 éves jubileumi kiadványt, a 2002-est, a 2004-est és a 2007-est Jung Horti Judit állította össze. Amint az idei kötet szerkesztője beköszöntőjében fogalmaz, e hetedik kötet „*nóvuma, hogy először terjed ki mind a 13 közösségre, valamint hogy – bár nevében megtartotta a »válogatás« elnevezést, – számos új, kifejezetten e kötet számára készített vagy kötetben még meg nem jelent tanulmányt is tartalmaz.*”

Újszerűségének másik, említett vonása, hogy a tanulmányok nem csak a szűken vett néprajz, hanem több tudományág területéről származnak. „*Átfogó, reprezentatív kézikönyvet szeretnénk a szakma, a kutatók, az egyetemisták, a döntéshozók kezébe adni, ezért a szűkebben vett etnográfia mellett a kulturális antropológia, a történettudomány, a szociolingvisztika, az identitáskutatás, a történeti földrajz, a szociológia, a nemzetiségpolitika, a közgyűjtemények, a civil szféra, a valláskutatás aspektusai is megjelennek a következő oldalakon. Reményeink szerint tehát hiteles multidiszciplináris nemzetiségtudományi kötet született ez által*” – olvashatjuk a szerkesztő bevezetőjében. Szerepel így a kötetben szociolingvisztikai mikrokatatás, társadalmi-gazdasági folyamatok elemzése történeti viszonylatban vagy kortárs közösségekben, népi iparművészeti tárgyú írás, a nemzetiséget sújtó szenvedések leírása, az önazonosság-tudat alakulásának kérdései, ipartörténeti folyamatok felidézése, interetnikus kapcsolatok boncolgatása, a hagyományos kultúra, népszokások, tánc-hagyományok, népi orvoslás, népköltészeti, vallási és más kultúrtörténeti vonatkozások leírása.

A beválogatott 22 szerző neve és munkássága jól ismert a hazai nemzetiségek kultúrája, hagyományai iránt érdeklődőknek, de ez alkalommal új nevek, szerzőket is megismerhetünk. Valamennyiük kiemelkedő eredményeiről, szakmai pályafutásuk mérföldköveiről rövid, magyar és angol nyelvű tájékoztatást kapunk a kötet legvégén. Egyes tanulmányok az adott nemzetiség nyelvén korábban megjelentek, mint például Boross Marietta, *Diószegi György* Antal német nyelven és *Király Katalin* eredetileg szlovákul megjelent tanulmánya. Helyet kaptak más folyóiratban (de nem a nemzetiségi néprajzi kötetekben) megjelent írások is (így például *Martyin Emília*, Székely András Bertalan, *Kali Kinga*, *Hartyáni Jaroslava* munkái). *Tircsi Richárd*, *Gergyé Veronika*, *Zsilák Mária*, *Eperjessy Ernő*, *Tóth Piroska Anna* írása első közlés. A kis létszámú nemzetiségeknél (bolgárok, görögök, lengyelek, örmények, ruszinok, ukránok) mondhatni mindegyik tanulmány először jelenik meg nyomtatásban.

A cigány kultúrák sokféleségével, egykori és mai hagyományos foglalkozásaikkal, identitásuk, nyelvismereteik kérdéseivel három tanulmány foglalkozik. *Deáky Zita* *Cigány gyermekek a családon kívül (A 18. századtól a 20. század első feléig)* című tanulmányában a korabeli szocializációs folyamatokról ír. „*A 18. században úgy tekintettek a cigányokra, mint olyan civilizálandó, önmaga sorsán és helyzetén javítani nem tudó emberekre, akiknek az életét a »helyesen alkalmazott erőszak« mellett is meg kell jobbitani, még ha ez ellenükre van is*” – állapítja meg. „*Míg Nyugat-Európában a 18. század első negyedében is törvények és rendeletek ösztönözték a cigányok elüldözését és kiirtását, addig a Habsburg Birodalomban a cigányok életmódját, szokásait, családi életét szabályozó törvények nem az életüket veszélyeztették, hanem az asszimilációs stratégia része volt.*” Ennek a stratégiának részleteit tárja elénk gazdag történeti forrásokra támaszkodva. *Gergyé Veronika* harmadéves romológia–magyar szakos hallgatóként kutatásához igyekezett „*olyan témakört választani, amely mindkét szakterület tárgykörébe enged betekintést nyerni, és lehetőséget ad a már meglévő szakmai ismeretek elmélyítésére, szakmai alkalmazására.*” A Vas megyei Jánosházán a *Batthyány Lajos Általános Iskolában* végzett érdekes szociolingvisztikai mikrokatatást. Megállapításait érzékletesen tükröző, jellemző címet adott tanulmányának: „*Én beszélek cigányul, csak nem tudom melyiket*”. A téma szakirodalmi előzmé-

nyeit, európai kitekintést követően határozza meg kutatása tárgyát, bemutatja a vizsgálati terepet, hipotéziseit, módszereit, kérdőíves adatainak összegzését, a javasolt stratégiát – mindezt gazdag fényképanyaggal. A társadalmi és gazdasági átalakulást Lator Anna „...mánus vagy szintó vagyok” című írásában egy hazai szintó cigány közösségben, a Tolna megyei Ozorán vizsgálta. A szintók az erős német hatást mutató romani nyelvet beszélnek. A csoport alacsony hazai létszáma és zártsága, életmódjuk, hagyományos foglalkozásaik mind vándorlással kapcsolatosak: ilyenek a közsőrús, búcsús, mutatványos, újabban lomizós. A kulturális antropológus szerző korábbi kutatásait kibővítve készített interjúkat, szakirodalomra támaszkodott (Szuhay Péter, Prónai Csaba). „Fontos identitásképző szerepet tölt be a

szintó cigányoknál egyrészt életformájuk, másrészt szakmájuk. Az elmúlt körülbelül 5 évben, azaz a közelmúltban és a jelenben azonban nagy részüknél fel kellett adniuk mesterségüket.” Manapság szinte kivétel nélkül lomizással foglalkoznak („a szegénység fogyasztói társadalma”).

A magyarországi német nemzetiség néprajzáról szóló írásokból szintén három, reprezentatív tanulmányt válogatott a szerkesztő. Az egyik Boross Marietta – a többek között a Magyar Néprajzi Társaság *Pro Ethnographia Minoritatum* emlékérmével, és *Kisebbségekért Díjjal* kitüntetett, nemzetközileg elismert néprajzkutató tanulmánya (*Szöveggel díszített hímzett textiliák Nagyörzsönyből*), amely népi iparművészetel, azon belül a nagyörzsönyi hímzéskultúrával foglalkozik. Mint írja, „a néprajztudomány különösen



Fonóház Nagyörzsönyben 1932-ben

(Fotó: Gönye Sándor – Boross Marietta tanulmányához)



Păpăruș Romániában 1905

(Tóth Piroška Anna tanulmányához)



Ruszin búcsúi körmenet, Sajópálfa 2013

(Telenkó Bazil tanulmányához, a szerző felvétele)

Farsangoló: Simon és Júda Pilisszentkereszten

(Király Katalin tanulmányához)



Hlogyik István a kovácsmesterségről beszél. Bánhida, 2010

(Zsilák Mária tanulmányához)



jelentősnek ítélte a feliratos tárgyakat. Bizonyosság erre az a gazdag szakirodalom, mely ezekkel foglalkozik." Összefoglaló írásából hímzett, szöveggel, évszámmal, névjeggyel, felirattal díszített tárgyakról szerzünk ismereteket, valamint ezek különböző stíluskorszakairól, mintakönyvből utánarajzolt motívumokról. Ilyenek az illusztrációkkal is ábrázolt hímzett gót betűs bibliai szövegek, vagy az olyan minták a háziszóttos ágytakarón, mint a rozmaringcsík, tölgylemezcscsik, rózsacsillagcsík és lófogcsík. „Különösen szép a takácszóttos, csillagmintás 1906-ban készült abrosz. Kegyes szöveg díszíti, a betűk már nem a Bibliájuk gót betűs stílusát követi. A szöveg a rojt között latin betűs írással készült. A szöveg a hímzésen jól olvasható.” Esküvői ágytakarók készültek szálhúzásos technikával, 1945 előtt díszes halotti leplek, szemfedők is. Ezeket a XX. század fordulójától fokozatosan felváltották a gyári készítmények. A témához tartozik a sajátos nagybörzsönyi szokások feltárása, a textiliák alapanyagának, azok elkészítésének részletes leírása. Összegzésében megállapítja a nagybörzsönyiek hímzékultúrájának szokatlan és egyedi voltát. „A szövegeknek díszítőelemként ilyen mennyiségben való alkalmazásával mindeddig a magyarországi népi hímzékultúrában nem találkoztunk. Európában a gótika, reneszánsz és barokk hímzések díszítésének része a betű és a szöveg.” Úgy véli, Nagybörzsönyben a szöveges díszítés helyi kezdeményezésnek tekinthető.

Tircsi Richárd a Szovjetunióba 1945–1949 között kényszermunkára elhurcolt, a Szabolcs-Szatmár megyei mérki és vállaji németek történetét, szörnyű élményeit ismerteti számtalan konkrét adat, forrásirodalom és naplórészlet alapján (Véber Irén naplója 1945-ből). A szerző maga is mérk-vállaji kötődésű, kutatását nagyszülei emlékének ajánlja. Úgy véli, hogy „a rendszerváltás óta napvilágot látott munkák (...) kitűnő és átfogó képet nyújtanak az elhurcolásokról. Ugyanakkor kívánatos árnyalni az országos képet az elhurcolás részletes történetével az egyes települések esetében.” A hazaérkezések és találkozások szívszorító történeteit gyűjtötte össze, idézi fel.

Frisnyák Sándor a XVIII-XIX. századi nyíregyházi szlovák telepések és az utódok kultúrtáj- és gazdaságfejlesztő tevékenységét foglalja össze. Kitér a lakosság táji identitására (tírpákok), és az egykori szlovák népességű városnak – a XIX. század második felének asszimilációs hatására történt – átalakulására. „A társadalmi-gazdasági fejlődés 1753-tól az 1850-es évekig terjedő periódusában a többséget alkotó szlovák népesség gazdaság- és kultúraélénkítő szerepe alapozta meg a város növekedését és további előrehaladását” – írja.

A pilisszentkereszti szlovákok táncagyományáról készült tanulmányában Király Katalin a táncot a társadalom modelljeként értelmezi, azt vizsgálja a pilisszentkereszti szlovákok példáján, hogy „egy adott nemzeti kisebbségi közösség azonosságtudatának kialakításában és megőrzésében milyen szerep jut a hagyományos tánc kultúrájának akkor, amikor a nyelvvesztés folyamata meglehetősen előrehaladott állapotban van.” A „letűnt múltat” és a jelen állapotot adatközlők és

saját megfigyelései segítségével mérte fel. Formai vizsgálata, okok, funkciók elemzése után 17 hagyományos táncalkalmat rendez táblázatba. Táncillem, táncrend, táncciklus, viselet részletes leírással szerepelnek úgy, ahogyan egykor, és ahogyan napjainkban élnek.

Zsilák Mária a magyarországi szlovákok népi orvoslásáról monográfiát jelentetett meg 2009-ben. Ennek anyaga 2010-ben kiegészült bánhidai gyűjtőútjai eredményeivel. Bánhida népi orvoslását első alkalommal 1979-ben kutatta, másodsorra 2010-ben gyűjtött tudásanyagot helyi adatközlőktől. Értékes helyi sajátosságokat, egyedi vonásokat sikerült feltárnia a hivatalos és a népi orvoslás (ésszerű és irracionális gyógymódok), sőt, az állatgyógyászat népi hagyományairól is. Illusztrációként fényképen látható a tatabányai Bányamúzeumban berendezett kovácsműhely érdekes gyógypatkó gyűjteménye.

Falombban ülő istenek című tanulmányában Frankovics György a délszlávok fakultuszának gyökereit ismerteti. „A magyarországi horvátok imádságaiban, az örökzöld falombban a szentek, az angyalok, valamint a túlvilágra került lelkek is megjelennek” – írja. Mondákat, szokásokat elevenít fel és értelmez. A szent fákról és tiszteletükről szóló részben megjegyzi: „A magyar mondákban almafáról, illetve cédrusról is szó esik. A nyugat-magyarországi horvát koleda-énekekben leggyakrabban fenyőfa szerepel, a Dráva menti horvátok húsvéti rítusénekeiben a fenyőfa mellett kimutatható az almafa motívuma is.” Az írást a szerző fényképe kíséri a felsőszentmártoni ligetes Cretic-ről, „ahol egykor tündérek fésülték a hajukat.”

Eperjessy Ernő az emberi élet egyik fordulópontjához – a házassághoz – kötődő lakodalmi rituálé egyik elemét vizsgálja a zalai horvát közösségekben, nevezetesen az eseményhez kapcsolódó erotikus jelképeket és játékokat. A bonyolult erotikus tartalmú és jelzésű szimbólumrendszer két szintjét különbözteti meg: „a) Rejtett, lírai szimbólumok: öltözködés, lírai dalok, színek, tárgyak és b) Rusztikus motívumok: termékenységi táncok, fallikus tárgyak, erotikus jelképek, pajzán játékok.” Leírásukban szerepelnek termékenységi táncok, rejtett szimbólumok, és vizeletverseny („ennek megtekintésére csak férfiak és a legedzettebb, idősebb asszonyok vállalkoznak” – tudjuk meg).

Mándics Mihály számos magyar és horvát nyelvű tanulmánykötet szerzője. Megállapítása itt, hogy „a horvát néprajzi csoportok népszokásai közül sok azonosságot állapíthatunk meg, de olyan is akad, mely kizárólagosan csak az egyik etnikai csoportra jellemző, még ha területileg is csak egy szűk rétegre korlátozódik. Jelen esetben a bunyevác etnikumra gondolok.” A szokások, hagyományok gazdag tárházából kiemel két jellegzetes bunyevác népszokást, az Anyák és Apák (Materice i Oci) családi ünneplésének félig egyházi, félig népi szokását, leírja mibenlétét, rögzíti az ehhez kapcsolódó köszöntések népköltészetét.

Mukicsné Kozár Mária arról ír, hogy miként ápolják a hagyományos kultúrát a szombathelyi, a budapesti és a mosonmagyaróvári szlovének. Mint

tanulmányának alcíme is mutatja, ezúttal a Rábavidéken kívül élő szlovéneket kutatta. E három település szlovén közösségeiről külön-külön alfejezetek szólnak. Összegzésében megállapítja, hogy kutatási tapasztalata szerint „azok a rábavidéki szlovének, akik Szombathelyen, Budapesten és Mosonmagyaróváron laknak, tudatosabban törekednek identitásuk megőrzésére, mint az autochton területen élők.”

Magyarországon „az elmúlt évtizedek migrációs folyamatai következtében többfajta „státuszú” román nemzetiségű lakossal számolhatunk” – szögezi le Martyin Emília gyulai román etnográfus, a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum néprajzos főmuzeológusa. „Vannak egyrészt azok a szórványban élő román közösségek, amelyek több mint két évszázados múlttal rendelkeznek jelenlegi lakóhelyükön, amit az egyházi protokollumok is igazolnak, s vannak az új betelepülők.” E különböző csoportok identitáshelyzetét, -jellemzőit vizsgálja *Honos és betelepült románok a mai Magyarországon* című tanulmányában.

Új, romániai román betelepülőkről, nemzetiségi sajátosságokról, kulturális kötődésekről gyűjt és dolgoz fel adatokat a mai Méhkeréken; a község társadalmi, vallási, etnikai és kulturális képének változási folyamatát ábrázolja.

A néprajz szakon végzett Tóth Piroska Anna a magyarországi románok népi hitvilágának egyik, vízzel kapcsolatos elgondolásait, a *Pápáruga* elnevezésű alakoskodó esővarázslást ismerteti. Kiindulópontként a víz és az eső néphitben betöltött szerepével foglalkozik. „A vízre leggyakrabban és legáltalánosabban az élet forrásaként tekintünk: a termékenység és a megújulás képzete kötődik hozzá a különféle természeti és agrárkulturákban. Ezen kívül a víz a purifikálás szimbóluma is.” Feltárja a szokás elterjedtségét a balkáni népeknél, felhívja a figyelmet a Békés megyei sajátosságokra.

Mód László *Adalékok a dél-alföldi bolgárkertészkedés történetéhez* című tanulmánya különös hangsúllyal foglalkozik a szegvári *Ivanov* család életútjával. Az egyúttal agrártörténeti munkát az említett család tagjaihoz fűződő személyes kötődései is segítették. A bolgárrendszerű termesztési eljárások, öntözési technikák leírása mellett a bolgár közösségek életét is ismerteti.

Vincze Ildikó Xénia tanulmánya (*Adatok az első görög diaszpóra vezetéknev-használatáról. Különös tekintettel az etnikai hovatartozás vizsgálatára*) „Az első görög diaszpóra etnikai alapú meghatározására vállalkozott, vizsgálva a »görög«, »görög kereskedő«, »macedón-görög« gyűjtőfogalmak értelmezését, a vezetéknevek magyar/ görög szövegkörnyezetben történő használatát, továbbá a budapesti és kecskeméti görög temetők ó-görög nyelvű sírfeliratait (1757-1859).” Terepadatait táblázatokba rendezetten tárja elénk.

Az 1993-ban alakult, erőteljes társadalmi és egyházi életet folytató, immár nemzetközi léptékű Magyarországi Lengyel Katolikusok Szent Adalbert Egyesületéről és a budapesti lengyel katolikus közösségről Molnárné Sagun Zdzisława Monika tesz közzé ösz-

szefoglaló leírást. Az egyesület működtette *Lengyel Ház „kapcsolatrendszerét az Európában, és a világon szétszórva élő lengyelekkel való kapcsolatokra is ki tudta terjeszteni.”*

Székely András Bertalan Kőbányán (Budapest X. kerületében) 2013-ban tartott előadásának szövege is itt jelenik meg „*Polak – węgier, dwa bratanki*”. A Magyarországi Lengyeliség Múzeuma és Levéltára helye a magyarországi nemzetiségi kulturális intézmények között. A gyűjtemény szerepe a történelmi lengyel–magyar kapcsolatok elmélyítésében és a magyarországi lengyelek kulturális örökségének a megőrzésében címmel nyomtatásban. Az előadás tágabb kerete a múzeumok országos szervezetének, nemzeti és regionális hatókörű intézményeknek ismertetése, amely a nemzetiségi kulturális örökséget bemutató muzeális „kisintézmények” felsorolásával folytatódik, a fényképanyaggal gazdagon illusztrált hazai lengyel kiállítóhelyek bemutatásával.

Kali Kinga antropológiai kutatásainak középpontjában az erdélyi és magyarországi örmény identitás áll. Itt közzétett írása – *Kulturális stratégiák: armenizmus és neoarmenizmus* – középpontjában „a magyarországi örmény diaszpóra első rétegének a recens identitás-megőrzésre irányuló kulturális stratégiai állnak – az a kulturális irányzat, amely napjaink vissza-armenizálódási folyamatának fő mozgatórugója.” A különböző időszakokban magyar területre érkezett örmények csoportjellemzőit vázolja fel, s kibontja e diaszpóra-rétegek között előforduló ellentétek gyökerét.

A magyarországi görög katolikus ruszinság kultúrtörténete kapcsán Telenkó Bazil Mihály fogalmazza meg gondolatait („ruszin identitáselemek a vallási hagyomány és nemzeti kultúra tükrében”). Megállapításait „az európai kereszténység transznacionális integráló erejéről” az önazonosság elméleti kereteibe ágyazza.

Hartyányi Jaroslava az „ukrán nemzeti ébredésben oly nagyjelentőségű népköltészeti gyűjtemény,” a *Dnyeszteri Sellő* magyarországi jelenlétéről és hatásáról értekezik *Az ukrán nemzeti irodalom népköltészeti alapkövei. A Dnyeszteri Sellő a „szabad” Magyarországon* című tanulmányában. Bizonyítékként korabeli publikációkból, levéltári írásokból idéz.

A tanulmányok minden esetben gazdag szakirodalom-feldolgozásra támaszkodnak, lábjegyzeteikben és a kísérő bibliográfiákban jelölik a témához kapcsolódó legfontosabb forrásokat. Módszereik legtöbbször levéltári kutatásokból, terepkutatásokból, saját felmérésekből, interjúkészítésből, eset-tanulmányok elvégzéséből állnak. A gazdagon illusztrált kötet dokumentumértékű fényképeket, muzeális darabok fotóit tartalmazza. A borítón a Néprajzi Múzeum engedélyével szerepel az *Ethnológiai Archívum Rajzgyűjteményéből: Huszka József (1854-1934) vízfestménye, az Örmény egyházi himzés az erzsébetvárosi mechitarista templomból.*

A kiadvány megjelenését támogatta az *Emberi Erőforrások Minisztériuma*. A nyomdai munkálatokat a pomázi PR-Innovation Szolgáltató és Kereskedelmi Kft. végezte.